

KASSÁK LAJOS: ELSZAKADT FONÁL

P O R P É T E R

Nem messze innen
a cél
amit
magam elé tűztem.

Es mégis
a horizont
visszahúzódik.

Félrevezet
a szél beszéde
a felhőcsorda
ahogyan a hold előtt úszik.

Majd
hívó tüzek lobbannak fel
ismeretlen tájakon.

Nincs hát
vége az útnak.
Nincs holdam.
Nincs csillagom.

Mérem
a felmérhetlent.

Házamat elhagytam.
Síromat nem találom.

Nincs még két éve sem halálának, mégis, érezhetően egyre inkább nő szemünkben Kassák Lajos életművének értéke; utolsó, már csak halála után megjelent verseskötete pedig — abból való e most elhangzott alkotás is — egyértelműen a végérvényes nagyságok között jelöli ki helyét. Személyiségében és hat évtizedes pályaképében az eredendő alkotói nyugtalanság talán legtágabb megvalósítását szoktuk tisztelni, merész kísérletei azonban bármilyen meghökkentőek is voltak, könnyelműek sosem, még játékosak se nagyon, inkább kemények és fegyelmezettek. Szikár és szigorú költészetet alkotott, minden sorát nagy szándékok súlya, egy vaskemény egyéniség öntudata és felelőssége nyomatékossítja. Dalt, igazi dalt nem is írt talán egyet sem. Verseiről csak azért dobta le a rím és a ritmus építményeit, hogy mondanivalójukat és a vezérlő indulatmenetet minél csonkítatlanabban, zártabban, éppoly tömörszerű súllyal közvetítse olvasóinak, ahogy magában, s még inkább azt mondhatnánk, sorsában, személyiségében, világképében hordozta. Csak a külső formát módosította tehát, verseinek lényegét tekintve modern himnuszok és ódák sorjáznak egymásra kötetekben. Ez a posztumusz könyv pedig — melynek szépsége és gazdagsága, túlzás nélkül is csak a legnagyobbakéhoz mérhető — elégiák gyűjteménye.

Bárhol üssük is fel, mindenünnen a búcsú hangjait halljuk: „Egyedül távozol az úton mely sehova se vezet” — írja egyik versében, s ugyanennek lezárása méltán szolgálhatna az egész kötet mottójául:

Szárnyad már
nem tudod
kimenteni
az alkonyatból

Fájdalom uralja Kassák utolsó három esztendejének költeményeit. Hangütésük is valamivel oldottabb, személyesebb, s talán még lágyabb is, mint a korábbiaké; ám éppoly fegyelmezettek, akár régebbi költeményei. Búcsúzva is számot vet, nem pedig panaszkodik; s bár jól tudja, hogy nyughatatlan szárnyalását egyre inkább elfojtja az alkonyat, hogy félig-meddig túljár már minden határon, s hiába igyekszik majd átfogni szigorú tekintetével, a rányiló új végtelen elveszejtí őt, mégis „Jóreménnyel” vallja: „És elkezdem a dalt amivel egy életen át kísérleteztem” — búcsúja nem magamegadás, hanem élete küzdelmeinek folytatása és kiteljesedése. Objektív elégiáknak nevezhetnénk talán legtalálóbban verseit, s ha van elődjük, úgy csak Kassák nagy példaképének, Berzsenyi Dánielnek elégiái: s valóban, a mi versünk idézi is, *A közelítő telet*, mindkettő szembetűnően ugyanarról szól, az élete alkonyára elmagányosodott embert rajzolják, a költőt, aki megpróbálja a számára adatott teret és időt immáron végérvényesen elrendezni magában.

Legkülső rétegét, hangütését és keretét tekintve, Kassák költeménye is tájleíró vers. Színhelye azonban nem korlátozódik zárt térre, és tartama sem valami határolt időegységre, egyiknek az egyre távolodó horizont, a hold, a nap, a csillagok jelzik végső határait, másinak pedig a ház és a sír; tájleíró vers Kassák költeménye, de szokatlanul tág dimenziókat rajzol, helye és ideje az emberi élet tájai és tartama.

Ennek a kozmikus tájnak, melyet a vers huszonkét rövid, többnyire kétszavas sorban jelenít meg, határai elvesznek a végtelenben. Tudunk róluk, és számon tartjuk őket: a bennünk élő halálfélelem és haláltudat mindig figyelmeztet meglétükre. Tekintetünkkel azonban legfeljebb csak sejtjük e határokat, se belátni, se követni nem tudjuk őket: így lesz mindenki, ki sorsának messzi perspektíváját kutatja, ismét részese a véges határtalanság, vagy fordítva a határolt végtelenség ezredévek óta ismert élményének.

Első szinten, tehát a leírás legfelső rétegét tekintve, a költemény ezt az önellentmondó élményt bontja szét. Minden főneve súlyos és végérvényes: cél, horizont, tűz, táj, út, hold, csillag, ház, sír, — az emberi élet örök és szilárd jelzőkarói. Szövegkörnyezetében azonban minden bizonytalanná válik: a célt még nem sikerült elérni, a horizont egyre távolodik, a hívó tüzek ismeretlen tájakon lobbannak magasra, holdtalan és csillagtalan sötétben folytatódik az út, melynek immáron eltűnt szemünk elől kezdete is — a ház, s végpontja is — a sír. A főnevek nehézségi erejének súlyos nyomatékát természetesen nem feledtetik, s még feloldani sem törekszenek az ellenkező irányulású igék és melléknevek: együtt hat a kétfajta tendencia, s így e furcsa tájleírás legfelső rétegében a mozgás és mozdulatlanlanság, a bizonyosság és a bizonytalanság hullámozó váltása tükrözi a költemény alaplátomását, az időbeli és a térbeli végesség és végtelenség különös összefonódását az emberi életben.

Közelebb hajolva aztán a vershez, egy mélyebb rétegben e külön-

nemű fogalmak kapcsolódásának módját, az élmény kialakulásának útját is végigkövethetjük: a költemény e szempontból a végső felismerés történetét rögzíti.

A nyitó kép —

Nem messze innen
a cél
amit
magam elé tűztem.

— két helyhatározójával (nem messze, innen) pontos, végérvényes, és majdnem mozdulatlan bizonyosságot fejez ki: a hajdan kitűzött utolsó cél is közelinek tűnik. Am egyszer csak — a vers címével szólva — elszakad a bizonyosság fonala, s maga a horizont, az emberi lét földi szemhatárának legvégső és legállandóbb vonala kezd visszahúzódni; s a harmadik versszakban az eddigiekkel szemben már olyan természeti jelenségeket — felhő, szél — nevez meg a költő, melyeknek éppen a folytonos tovamozdulás a lényegük: a két ige pedig — félrevezet, úszik — fokozza az elmosódó bizonytalanság érzetét. A cél — a messziségbe tűnt: szétszórt pontok fénylenek csak, ismeretlen tájak távolából. Az indító kép, látjuk éppen ellenkezőjére fordult: s valóban, az ötödik strófa —

Nincs hát
vége az útnak.
Nincs holdam.
Nincs csillagom.

— a *nincs* háromszoros halmozásával, mely magukat a kozmosz örök ógitesteit, a napot és a csillagot vonja tagadásba, nyílt tagadása az első szakasznak.

Igy jut el aztán a mozgás és a mozdulatlanság ellentmondó, kettős élményének fogalmi általánosításáig; s mert verse a kozmosz tájain játszódik, ennek megfelelően fogalmazza kategória-rendszerét. A bizonyosság és a bizonytalanság egymást követő érzetének összeütközése okként vált át a véges határtalanság, a határolt végtelenség paradox élményébe:

„Mérem
a felmérhetlent.”

Kassák megfogalmazása is — már-már a szójátékot súrolóan nyomatékosítja ennek önellentmondását.

A lezáró sorpár aztán a biztonság két ősi-örök jelképét (ház, sír) az igékkel szembeállítva —

„Házamat elhagytam.
Siromat nem találom.”

— képileg foglalja egybe a két érzelmet.

A zárókép azonban nem pusztán összefoglalása a versnek, hanem sokkal több is annál: a költemény végső értelmét tulajdonképp a *ház*

és a *sír* ellentétpárja világítja meg. Most értjük csak teljes világossággal, miféle rejtelmes táj egyre távolodó horizontját próbáltuk a költővel együtt megközelíteni; s így válik aztán centrumává a versnek az *út* képe és fogalma, tehát a két végső jelképet, a házat és a sírt összekötő *út* ezredéves életszimbóluma.

Központja, vezérjelképe ez a költeménynek annak minden síkján és minden jelentésében: az összes többi ez értelmezi és magyarázza. Tájéleíró versnek mondtuk Kassák költeményét; s valóban, végighaladva a költővel az úton, az egyes elemek tájélménnyé rendeződnek: ennek, magának az út bejárásának belső logikáját követve jelennek meg tekintetünk előtt először vízszintes távlatban a *cél* és a *horizont*, majd ezeknek elbizonytalanodásakor, mintegy keresőn és tájékozódón föl-emelve tekintetünket, függőleges perspektívában a *felhő* és a *hold*; aztán, ahogy újra csak nekivágunk az útnak, most már távolabbról tűnnek szemünkbe a vízszintes perspektívát lezáró *táj* és a *tüzek*, s midőn az új élményt a harmadik dimenzióban is le akarjuk zárni, a *hold* és a *csillagok* végérvényes messziségből sugároznak felénk.

Másfelől viszont, az *út* fogalma, ha bizonyos filozófiai elvontságban tekintjük, amit pedig a vers nemcsak megenged, de kevés mozzanatú, erősen szimbolikus, sőt absztrakt képvilágával határozottan inspirál, önmagában is több arcú és több értelmű: egészében a mozdulatlanság, lezártág és végérvényesség — de fogalmához a tovamozdulás, a változás is természetesen hozzátartozik; tökéletes összefoglalója és megtestesítője tehát ama önellentmondó élménynek, a véges határtalanság érzetének, mely a költeményt ihlette.

Épp e gazdag, s valamelyest önellentmondó tartalom miatt vált — hogy a szó harmadik jelentését próbáljuk körvonalazni — a kép, illetve a fogalom a költészet egyik legállandóbb és leggyakoribb szimbólumává, az élet jelképévé. S Kassák versében, láttuk, legnagyobb súlyt ez a harmadik, már az ősi kínai lírából ismert jelentés nyert: a házat és a sírt összekötő életút távolodó horizontját, homályos felhőit és messzi csillagait idézi alkotása.

Sarkítva így is mondhatnánk talán: verse önvallomás saját életéről; akkor pedig a költővel együtt meg kell vonnunk ennek mérlegét. Látszatra csupa negatívum: felszínén tagadószók vagy tagadó értelmű kifejezések uralják az alkotást. Már az első szava is: *nem*, aztán *mégis*, *félrevezet* és *ismeretlen* következnek egymásra; majd az ötödik szakasz háromszor ismétli a *nincs* szót, a hatodikban egy egész sort tölt ki a fosztóképzős melléknév — *felmérhetetlen* —, a zárósor utolsó előtti szava pedig ismét csak: *nem*.

Fel lehetne hát építeni a költemény elemzését a tagadószavak egymásra sorjázó lépcsőfokaira is; ám tapasztaltuk már, hogy ez az alkotás minden síkon és minden tekintetben több értelmű, s valóban, a benyomás, melyet egésze kelt, nemcsak tágabb, de derűsebb is a csalódás és a tagadás negatívumainál. Szerepe van ebben persze a vers hangnemének is: rezzenéstelen, majd hogy kemény, közlő intonációja mindenképpen biztonságot sugároz; a csalódás ellenkórusa, a másféle tartalom azonban közvetlenül, tehát értelmi kifejtésben is megszólal a versben.

A fordulat pontosan az alkotás közepén, a 11. sor után zajlik le. Az ilyen verseknél, melyeknek lényegük a többértelműség, minden

elem egymásra vonatkozik, s végső, igazi értelmüket csak a lezárásban nyerik el, s erőszakolt volna bármelyik részüket a többiről leválasztani. Mégis, ha — bár csak egy pillanatra — ezt a tizenegy sort, a vers első felét önállóan szemléljük, egyértelműen a célok semmibe fordulásának fájdalmas csadódását olvashatjuk ki belőle.

„Nem messze innen
a cél
amit
magam elé tűztem.

És mégis
a horizont
visszahúzódik.

Félrevezet
a szél beszéde
a felhőcsorda
ahogyan a hold előtt úszik.”

A negyedik versszakban azonban — ismétlem — fordulat következik:

Majd
hívó tüzek lobbannak fel
ismeretlen tájakon.

A változást már a szakasz élére tett, s önálló, külön sorra emelt várokozást keltő időhatározó is jelzi; utána pedig meglepő mértékben módosul a költemény stílusa, — két sorban két melléknév (hívó, ismeretlen) és egy erősen hangfestő ige (lobbannak) követik egymást, holott a versben előtte is, utána is hiába keressük párjukat, se több melléknév, se több hangfestő ige nincs bennük. Közülük is legfőképpen az első melléknév (hívó) kulcsfontosságú. Az *út* mellett ez a költemény legfontosabb szava: benne fogalmazódik meg közvetlenül, értelmileg is kifejtetten, amit eddig csak az intonáció közvetettségén át érzékeltünk, hogy ama véges végtelenség, melynek nyugvópontja, íme, ismét a semmibe tűnt, az út, melynek kezdete a ház, a születés, lezárulta pedig csak a sír, a halál, ama ismeretlen, ahol egyre újabb tüzek *lobbannak* — mennyire pozitív jelentéstartalmú ez az ige! —, vonzza és nem lesújtja a költőt, alkotása vállalja, nem pedig jajongja az emberi sorsot, s ha a sorokból kihallhatjuk fájdalmát is — részint, mert nyugalmat sosem talált, de részint, mert épp túlon túl közel érzi a lezárás nyugalalmát —, alapállásának szikár és magabiztos büszkesége legalább oly erős tónust nyer. Így kell olvasnunk az ötödik versszakot:

Nincs hát
vége az útnak.
Nincs holdam.
Nincs csillagom.

Sokszoros tagadását nem a kétségbeesés, hanem a szembenézés ihleti, bár kiérezhetni belőle fájdalmát, az egyre újabb céltévesztés, az elmagányosodás fájdalmát is. Azt mondtuk fentebb, Kassák verse a bizonyosság és a bizonytalanság furcsa egybefonódását, a végső felismerés történetét rögzíti; pontosabb talán az összetett élmény megszületésé-

nek és *vállalásának* történetéről szólnunk. S úgy tetszik, innen, szemléletmódjától, magatartásából elindulva jutunk el alkotása legmélyebb titkához.

Tájéleíró vers; látásmódja és felépítése azonban két tekintetben is alapvetően eltér e lírai műforma hagyományaitól. Egyrészt, mert a táj elemeit a történések, a hasonlatok, a megszemélyesítés, vagy akár csak a megszólítás áttételei nélkül, a birtokos személyrag erőteljes, majdhogy erőszakos közvetlenségével vonatkoztatja saját személyére, illetve veszi birtokba:

Nincs holdam.
Nincs csillagom.

Másfelől viszont leírása hangsúlyozottan puritán, minden csupaszon és jelzőtlenül, a maga tárgyyszerűségében jelenik meg benne, a költő érezhetően kerüli, hogy bármely elemét saját személyiségével színezzék át. Az alkotásban tehát a költői szubjektum egy egyáltalán nem szubjektívizált, sértetlenül objektív tájat közvetlenül és teljesen vonatkoztat önmagára, sőt vesz birtokba, s anélkül, hogy e tág ívű azonosulásban — a tájleírás klasszikusaira hivatkozunk —, akár az indulat petőfii lendületére, akár az epikus leírás Arany János-i áramlására támaszkodnánk: mindez helyett a kijelentés, a kinyilatkoztatás önerejében bízunk. Így lesz a vers intonációja, lényegre szorítkozóan, szikár, külsőleg dallamtalan, a gondolatok és az érzelmek mélyáramának liuktetését követő hanghordozása egyrészt oka, másrészt pedig közvetlen kifejeződése a verset ihlető látásmódnak és magatartásnak, a világot még a búcsú előtt is csorbítatlanul s változtatás nélkül birtokolni törekvő biztonság, e törekvés végső reménytelenségét mindig érzékelő tudat ellentmondó élményének, illetve a kettő egyéni szintézisének. Az út fogalma mellett tehát kétségtelenül az intonáció, a vers központi kategóriája: előbbi értelmileg, utóbbi stilisztikailag zárja szoros egységbe látszólag szabadon, majdhogy rendezetlenül egymásra következő sorait. Így formálódik aztán objektív elégiává: egy tájról ír, tárgyyszerű pontossággal, s általa egyértelműen filozófiai kérdésfeltevését a személyes panasz közvetlenségével; s megfordítva, egyéni fájdmát az elvont gondolat végérvényességével és súlyával fejezi ki.

Huszonkét sor, és — nem több — negyvenkilenc szó alkotja Kassák költeményét; mégis, ha mélyére tekintünk, szemléletében, mely az objektív világ teljességét stilizálatlanul, póztalanul s a maga hiánytalan egészében törekszik asszimilálni — nem túlzunk —, egy líratörténeti forradalom meghatározó jegyeit ismerhetjük fel; érzelmvilága sokszorosan összetett, fájdalom és önbizalom, lemondás és vállalás, csalódás és szembenézés, az örök, eredendő kereső nyugtalanság és végső búcsú egyszeri szintézisét rögzíti, s így minden eszköze több értelmű; minden eleme sokszorosán egymásra vonatkoztatott, ám a látszólag szervezetlen sorok egy szilárd és áttetsző szerkezet kristályrendszerébe zárnak, egészének egysége és harmóniája sértetlen, sőt szinte dalszerűen tiszta.

Klasszikus értékű költemény: méltán kerülhetne bele akármelyik antológiába az elmúlás lírájának legnagyobb magyar versei, Berzsenyi Dániel elégiái és Arany János Őszikéi mellé.